

CENTRUM BADANIA OPINII SPOŁECZNEJ

SEKRETARIAT 629 - 35 - 69, 628 - 37 - 04 UL. ŻURAWIA 4A, SKR. PT.24
ZESPÓŁ REALIZACJI 00 - 503 W A R S Z A W A
BADAŃ 621 - 07 - 57, 628 - 90 - 17 TELEFAX 629 - 40 - 89
INTERNET: <http://www.cbos.pl> E-mail: sekretariat@cbos.pl

BS/174/149/95

EMERYCI I RENCIŚCI - SYTUACJA ŻYCIOWA I POGLĄDY

KOMUNIKAT Z BADAŃ

WARSZAWA, WRZESIEŃ '95

PRZEDRUK MATERIAŁÓW CBOS W CAŁOŚCI LUB W CZĘŚCI ORAZ WYKORZYSTANIE DANYCH EMPIRYCZNYCH
JEST DOZWOLONE WYŁĄCZNIE Z PODANIEM ŹRÓDŁA

Konieczność reformy systemu emerytalno-rentowego jest ostatnio tematem często pojawiającym się w wystąpieniach polityków. Do zmiany obecnego systemu skłania niewydolność państwa w zapewnianiu tego rodzaju świadczeń. Jedną z konsekwencji reformy systemu emerytalnego może być zmiana warunków życiowych emerytów i rencistów. Istnieje powszechna opinia o ich złej sytuacji materialnej. Niedawna publikacja na łamach "Życia Warszawy"¹ podważała powtarzane wielokrotnie przekonanie o trudnym położeniu materialnym całej grupy. Autor artykułu oparł swoje twierdzenia na danych z Małego Rocznika Statystycznego pokazując wyższy niż w większości grup przeciętny dochód emerytów i rencistów na osobę w gospodarstwie domowym, średnio najwyższe miesięczne wydatki na konsumpcję artykułów żywnościowych, coraz korzystniejszą relację przeciętnej emerytury do średniej płacy oraz rosnące dotacje z budżetu państwa do ubezpieczeń społecznych.

Wyniki sondaży Centrum Badania Opinii Społecznej potwierdzają niektóre wnioski zawarte we wspomnianej publikacji. Są wobec nich komplementarne i dostarczają nowych szczegółów. Przedstawione poniżej dane są deklaracjami respondentów, tzn. informacjami, które zechcieli oni ujawnić.

Wszystkie zależności zawarte w niniejszym opracowaniu uzyskano na podstawie czerwcowego sondażu². Kolejne badania CBOS (z lipca, sierpnia i września) pokazują, że wiele charakterystyk grup społeczno-zawodowych zmienia się nieco w zależności od próby poddanej opisowi, ale **pozycja emerytów i rencistów na tle innych grup nie ulega znaczącym zmianom.**

Czegóż się zatem dowiadujemy przeglądając charakterystyki kategorii społeczno-zawodowych zarejestrowane w badaniu CBOS?

¹ Janusz A. Majcherek, *Emeryt, czyli Frankenstein*, "Życie Warszawy", 6 września '95.

² Badanie "Aktualne problemy i wydarzenia" (61) zrealizowano w dniach 8-12 czerwca '95 na 1172-osobowej reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców Polski.

Liczebność grupy

Z badań CBOS wynika, że osób określających się jako emeryci i renciści jest zdecydowanie dużo (około jednej trzeciej) w grupie dorosłej ludności kraju. Emeryci i renciści tworzą dostatecznie odmienne kategorie społeczno-zawodowe, tak że można je opisywać osobno. Mają wprawdzie wspólną Krajową Partię Emerytów i Rencistów, ale różnią się od siebie pod wieloma względami.

Udział poszczególnych kategorii społeczno-zawodowych w próbie dorosłej ludności Polski			CBOS
		<u>N w próbie</u>	
Emeryci	18%	213	
Pracownicy biurowi i pracownicy usług	15%	178	
Renciści	14%	167	
Robotnicy wykwalifikowani	12%	140	
Rolnicy indywidualni	8%	97	
Bezrobotni	7%	81	
Specjaliści, kierownicy	6%	73	
Gospodynie domowe i nie pracujący z innych powodów	6%	65	
Robotnicy niewykwalifikowani	5%	56	
Studenci i uczniowie	4%	51	
Przedsiębiorcy	4%	49	

Najliczniejszą grupą społeczno-zawodową wyróżnioną według klasyfikacji CBOS są emeryci. Łącznie z rencistami stanowią blisko jedną trzecią dorosłych mieszkańców kraju. Jest to o tyle zrozumiałe, że do kategorii emerytów (podobnie jak rencistów) dołączają osoby ze wszystkich pozostałych grup po okresie swojej aktywności zawodowej. Niepokoi jednak fakt, że rencistów jest w Polsce więcej niż np. robotników wykwalifikowanych, a emerytów więcej niż wszystkich robotników.

Wiek emerytów i rencistów

Ani emeryci, ani tym bardziej renciści nie należą do ludzi starych. Średni wiek emerytów wynosi 67 lat, czyli zaledwie dwa lata więcej niż granica wieku emerytalnego u mężczyzn.

Tabela 1

Kategorie społeczno-zawodowe	Średnia wieku badanych	SD*						
Emeryci	67	9,9						
Renciści	60	12,5						
Rolnicy indywidualni	42	12,4						
Przedsiębiorcy	40	8,9						
Gospodynie domowe	40	14,6						
Robotnicy niewykwalifikowani	39	11,3						
Kierownicy i specjaliści	38	9,1						
Pracownicy biurowi i usług	38	10,6						
Robotnicy wykwalifikowani	36	9,1						
Bezrobotni	35	12,1						
Studenci i uczniowie	21	2,9						
* Wartość odchylenia standardowego								
<table style="width: 100%; border: none;"> <tr> <td style="text-align: center;">F</td> <td style="text-align: center;">Sig.</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">176.6067</td> <td style="text-align: center;">p<0.0001</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">E = 0.7769</td> <td style="text-align: center;">E Squared = 0.6036</td> </tr> </table>			F	Sig.	176.6067	p<0.0001	E = 0.7769	E Squared = 0.6036
F	Sig.							
176.6067	p<0.0001							
E = 0.7769	E Squared = 0.6036							

Struktura ze względu na płeć

W grupie emerytów ostro zachwiane są proporcje płci na korzyść kobiet; więcej kobiet dożywa późnego wieku. Taka zależność nie występuje wśród rencistów. Nadumieralność mężczyzn, krótszy okres ich życia powodują, że w całej populacji mężczyźni są średnio nieco młodszy niż kobiety. Gdyby przynależność do kategorii społeczno-zawodowych była bez znaczenia dla średniej wieku w grupach płci, podobna zależność powtórzyłaby się w każdej z kategorii (z wyjątkiem uczniów i studentów). Okazuje się jednak, że wśród rencistów mężczyźni są średnio znacznie młodszy od kobiet. Wyjaśnienie *ad hoc* różnicy średniego wieku kobiet i mężczyzn w grupie rencistów wskazuje na większe prawdopodobieństwo wypadków przy pracy wykonywanej przez mężczyzn. Komplementarna hipoteza to mniej zdrowy tryb życia mężczyzn (używkii),

jeszcze inna - sugeruje większą determinację mężczyzn w dochodzeniu swych uprawnień przed komisjami lekarskimi orzekającymi o rencie. Każde z tych wyjaśnień zadowalająco odpowiada na pytanie, dlaczego rencistki są średnio aż o 6 lat starsze niż renciści.

Oceny sytuacji materialnej własnego gospodarstwa domowego

Charakterystyczne, że emeryci i renciści oceniając sytuację materialną własnych gospodarstw domowych często opisują ją jako złą.

Tabela 2

w procentach

Kategorie społeczno- -zawodowe*	Ocena warunków materialnych gospodarstwa domowego				
	Złe	Raczej złe	Ani dobre, ani złe	Raczej dobre	Dobre
Kierownicy, specjaliści	9	10	31	31	19
Przedsiębiorcy	5	14	49	12	19
Studenci	13	13	43	19	12
Pracownicy biurowi i usług	13	10	51	18	9
Robotnicy wykwalifikowani	22	17	45	16	-
Robotnicy niewykwalifikowani	32	9	44	15	-
Emeryci	22	14	50	9	5
Bezrobotni	46	10	31	11	1
Renciści	29	20	43	6	3
Rolnicy	32	14	46	9	-
Gospodynie domowe	37	13	46	4	1
Ogółem	24	14	45	13	5
* Kolejność według malejącego odsetka osób w danej kategorii oceniających warunki materialne gospodarstwa domowego jako dobre i raczej dobre (łącznie).					
p<0.0001					

Oceny sytuacji materialnej pokazują stan odczuwany, rezultat przeliczeń dochodów na osobę w rodzinie, wielkość oraz rodzaj potrzeb rodzinnych i innych. Najgorzej sytuację materialną własnych gospodarstw domowych oceniają bezrobotni, gospodynie domowe, rolnicy, renciści i emeryci. Na tej podstawie można wnioskować, że sytuacja ekonomiczna gospodyń domowych i osób bezrobotnych jest podobna. Rolnicy są grupą aktywną zawodowo, a więc ich oceny, zbliżone do odpowiedzi pochodzących od bezrobotnych, świadczą o silnej deprivacji potrzeb materialnych, słabo zaspokajanych mimo wykonywania pracy. Renciści i w mniejszym stopniu emeryci to grupy często narzekające na brak środków do życia.

Deklaracje dotyczące dochodu na osobę w gospodarstwie domowym

Emeryci należą do grup, których sytuacja z punktu widzenia dochodów jest relatywnie dobra. Dochody w gospodarstwach domowych rencistów są porównywalne z przeciętnymi dochodami w gospodarstwach domowych robotników. Obraz ten może się nieco zmienić, jeśli spojrzymy na wydatki poszczególnych kategorii.

Tabela 3

Kategorie społeczno-zawodowe*	Średnie dochody na osobę w rodzinie w starych złotych	N
<u>dla całej próby</u>	<u>2 573 363</u>	<u>1115</u>
Kierownicy, specjaliści	3 882 225	70
Przedsiębiorcy	3 416 056	42
Emeryci	3 288 637	207
Pracownicy biurowi i usług	3 234 461	172
Studenci, uczniowie	2 438 142	44
Renciści	2 316 725	163
Robotnicy niewykwalfikowani	2 262 068	54
Robotnicy wykwalifikowani	2 120 881	138
Gospodynie domowe	1 688 042	61
Bezrobotni	1 416 303	74
Rolnicy	1 231 865	91
* Kolejność według średnich dochodów <i>per capita</i> w rodzinie respondenta		
F	Sig.	E = 0.2732
8.9032	p<0.0001	

Deklaracje badanych pokazują, że dochody na osobę w rodzinie wyższe od średniej w próbie uzyskują kierownicy i specjaliści, przedsiębiorcy, emeryci oraz pracownicy biurowi i pracownicy usług. Wysoka pozycja emerytów w powyższym zestawieniu wynika z wielkości ich gospodarstw domowych. Niemniej jest ona zdecydowanie dobra w porównaniu z sytuacją niektórych grup aktywnych zawodowo, np. robotników i rolników. Przeciętne dochody emerytów na osobę w gospodarstwie domowym są o milion złotych wyższe niż przeciętne dochody rencistów. Natomiast przeciętne dochody (*per capita*) rencistów są podobne do uzyskiwanych przez robotników. O ubóstwie emerytów i rencistów można zatem mówić jako o zjawisku dotyczącym poszczególnych osób, a nie całej grupy, albo też - w tak ogólnym sensie, w jakim mówi się o ubóstwie całego społeczeństwa polskiego.

Możliwości uzyskiwania dodatkowych dochodów

Pod względem możliwości dorabiania sytuacja emerytów i rencistów niewiele różni się od sytuacji, jaką mają np. pracownicy biurowi.

Tabela 4

w procentach

Kategorie społeczno-zawodowe*	Częstość uzyskiwania dodatkowych dochodów			
	regularnie	nieregularnie	wcale	odmowa odpowiedzi
Kierownicy, specjaliści	29	23	48	-
Bezrobotni	4	28	68	-
Studenci, uczniowie	13	15	71	-
Robotnicy wykwalifikowani	6	18	76	-
Przedsiębiorcy	3	20	77	-
Pracownicy biurowi i usług	4	16	79	1
Renciści	5	12	83	-
Gospodynie domowe	2	13	86	-
Emeryci	5	7	89	-
Robotnicy niewykwalifikowani	6	4	89	-
Rolnicy	2	5	93	-
Ogółem	6	14	80	-
* Kolejność według malejącego odsetka osób w danej kategorii mogących dorabiać regularnie bądź nieregularnie (łącznie).				
p<0.0001				

Wskazania respondentów dowodzą, że istnieje związek między wykształceniem (nawet jeżeli są to jeszcze nie ukończone studia) a możliwością uzyskiwania dodatkowych dochodów. Atutem kierowników, specjalistów i studentów jest posiadana wiedza, z której, jak widać, robią użytek. Bardzo rzadko prace dorywcze podejmują robotnicy niewykwalifikowani i rolnicy. Okazuje się, że w dzisiejszej Polsce same ręce i gotowość do pracy nie wystarczają. Możliwości regularnego dorabiania deklarowane przez emerytów i rencistów nie odbiegają od wskazywanych przez osoby z innych, nawet aktywnych zawodowo, kategorii społecznych (wyjątkiem są studenci i kierownicy, specjaliści). Z danych wynika, że regularnie dorabia do emerytury lub renty co dwudziesty emeryt i rencista. Ten ostatni wynik wymaga potwierdzenia w innych badaniach.

Zainteresowanie sprawami publicznymi

Emeryci i renciści stosunkowo często deklarują zainteresowanie polityką. Znaczenie przypisywane sprawom publicznym wiąże się z wykształceniem. Im bardziej obywatele są wykształceni, tym ważniejsze jest dla nich to, co wykracza poza sferę życia osobistego, rodzinnego, sąsiedzkiego. Emeryci i renciści na ogół nie należą do osób wykształconych, natomiast mają to, czego brakuje czynnym zawodowo, a mianowicie wolny czas.

Tabela 5

w procentach

Kategorie społeczno-zawodowe*	Zainteresowanie polityką		
	bardzo duże i duże	średnie	nikłe i żadne
Kierownicy, specjaliści	13	69	18
Przedsiębiorcy	13	63	24
Pracownicy biurowi i usług	11	46	44
Renciści	11	31	58
Emeryci	11	42	47
Robotnicy wykwalifikowani	11	56	34
Gospodynie domowe	8	34	58
Rolnicy	7	45	49
Studenci, uczniowie	6	44	50
Bezrobotni	6	41	53
Robotnicy niewykwalifikowani	5	42	54
Ogółem	10	45	45

* Kolejność według malejącego odsetka odpowiedzi wskazujących na bardzo duże i duże (łącznie) zainteresowanie polityką.

p<0.0001

Kolejność utworzona ze względu na stopień zainteresowania polityką nie pokrywa się z uszeregowaniem według wykształcenia. Uczniowie, studenci i gospodynie domowe mimo niezłego wykształcenia deklarują nikłe zainteresowanie sprawami publicznymi. Jednocześnie na ogół dość słabo wykształceni renciści względnie często mówią, że śledzą wydarzenia polityczne. Generalnie potwierdza się opisywana przez wielu zależność, że ci, którzy mają najwięcej powodów, by wpływać na bieg wydarzeń, a więc ludzie biedniejsi, są jednocześnie najmniej zainteresowani sprawami publicznymi. Bardzo duże lub duże zainteresowanie polityką najczęściej deklarują grupy dobrze sytuowane.

Zamiar udziału w wyborach

Ze względu na deklaracje zainteresowania polityką emeryci nie różnią się wiele od rencistów. Zainteresowanie polityką nie oznacza jednak gotowości do uczestniczenia w demokratycznych procedurach. Zamiar wzięcia udziału w głosowaniu częściej deklarują emeryci niż renciści.

Tabela 6

w procentach

Kategorie społeczno-zawodowe*	Deklaracje gotowości wzięcia udziału w wyborach, gdyby odbywały się one w najbliższą niedzielę		
	wziął(ę)abym	nie wiem	nie wziął(ę)abym
Kierownicy, specjaliści	83	13	4
Przedsiębiorcy	75	20	5
Emeryci	68	21	11
Rolnicy	63	27	10
Robotnicy wykwalifikowani	63	22	16
Pracownicy biurowi i usług	62	25	14
Bezrobotni	59	23	17
Renciści	59	19	22
Gospodynie domowe	55	21	24
Studenci, uczniowie	55	18	27
Robotnicy niewykwalifikowani	46	23	31
Ogółem	63	21	16

* Kolejność według malejącego odsetka osób zdecydowanych wziąć udział w wyborach.
p<0.0002

Kolejność kategorii ze względu na gotowość wzięcia udziału w wyborach nie pokrywa się z ich uszeregowaniem według deklaracji zainteresowania polityką. Pracownicy biurowi i usług, podobnie jak renciści, deklarowali stosunkowo duże zainteresowanie sprawami publicznymi, jednakże udziałem w wyborach interesują się słabo. Inaczej jest z rolnikami. Zapowiadają, że będą uczestniczyć w głosowaniu, chociaż nie deklarowali dużego zainteresowania polityką. Na podstawie odpowiedzi badanych można wskazać grupy najmniej i najbardziej zainteresowane wydarzeniami politycznymi i udziałem w życiu publicznym. Z jednej strony są to robotnicy niewykwalifikowani, z drugiej zaś - kierownicy i specjaliści oraz przedsiębiorcy.

Emeryci znacznie częściej niż renciści odpowiadają, że wezmą udział w wyborach. Ponieważ grupy te są liczne, ich stosunkowo duża gotowość do głosowania jest czynnikiem znaczącym i mogącym mieć wpływ na rezultat wyborów.

Deklaracje lewicowości lub prawicowości

Orientacji politycznej emerytów i rencistów nie można w sposób jednoznaczny określić jako lewicowa bądź prawicowa.

Tabela 7

Kategorie społeczno-zawodowe*	Autodeklaracje lewicowości-prawicowości poglądów	
	średnia wyniku na skali lewica-prawica	N
<u>dla całej próby</u>	<u>4.6520</u>	<u>860</u>
Pracownicy biurowi i usług	6.0760	147
Emeryci	4.9014	148
Przedsiębiorcy	4.4705	43
Gospodynie domowe	4.4076	47
Bezrobotni	4.3960	57
Renciści	4.3348	97
Studenci	4.3194	39
Robotnicy wykwalifikowani	4.1070	109
Kierownicy, specjaliści	4.0535	68
Robotnicy niewykwalifikowani	4.0224	33
Rolnicy	3.9992	72
<p>* Kolejność według średnich na skali od najbardziej prawicowych do najbardziej lewicowych identyfikacji; im wyższy wynik na skali, tym bardziej prawicowe poglądy. N = 1172, liczba braków odpowiedzi = 312 (27%)</p> <p>F Sig. 0.9400 p<0.4953 różnice nieistotne E = 0.1046 E Squared = 0.0110</p>		

Kolejność ze względu na średnie wyników na skali lewicowość-prawicowość jest jedynym spośród wszystkich uszeregowania, w którym kierownicy i specjaliści znajdują się obok robotników niewykwalifikowanych. W sytuacji, gdy 27% badanych nie potrafi określić własnych poglądów na wymiarze "lewicowość-prawicowość", różnice między kategoriami okazują się nieistotne, a układ wartości średnich przypadkowy. Wynik ten jest jednak znaczący dla socjologa. Okazuje się bowiem, że nie ma takiej grupy społeczno-zawodowej, która postrzega swoje poglądy jako lewicowe (lub prawicowe). Myślenie tymi kategoriami nie występuje częściej w jednych grupach niż innych. Innymi słowy, podział społeczeństwa według przynależności do kategorii społeczno-zawodowej w żaden sposób nie pokrywa się z podziałem ze względu na gotowość do opisywania własnych poglądów jako lewicowe, centrowe lub prawicowe.

Ocena kierunku zmian w kraju

Emeryci i renciści, podobnie często jak bezrobotni i robotnicy niewykwalifikowani, twierdzą, że - ogólnie rzecz biorąc - sytuacja w Polsce rozwija się w złym kierunku.

Tabela 8

w procentach

Kategorie społeczno-zawodowe*	Ocena kierunku rozwoju sytuacji w Polsce		
	w dobrym	w złym	Trudno powiedzieć
Studenci, uczniowie	44	36	20
Kierownicy, specjaliści	40	34	25
Przedsiębiorcy	33	55	12
Pracownicy biurowi i usług	27	47	26
Rolnicy	26	56	18
Robotnicy wykwalifikowani	26	62	12
Gospodynie domowe	25	59	16
Renciści	24	56	20
Bezrobotni	22	60	18
Emeryci	22	59	19
Robotnicy niewykwalifikowani	20	59	21
Ogółem	26	54	19
* Kolejność według malejącego odsetka osób uważających, że sytuacja w naszym kraju idzie w dobrym kierunku. p<0.0039			

Tylko w dwóch kategoriach społeczno-zawodowych, a mianowicie wśród studentów oraz kierowników i specjalistów, więcej jest osób uważających, że sytuacja zmierza w dobrym kierunku niż mających odmienne zdanie. Ponieważ są to nieduże grupy, można sądzić, że w całym społeczeństwie zdecydowanie dominuje opinia, że "w Polsce idzie ku gorszemu". Nie należy się dziwić, gdy przekonanie takie wyrażają robotnicy niewykwalifikowani czy bezrobotni. Jeśli jednak twierdzenie to pada z ust emerytów, to trzeba pamiętać, że jest to trzecia z kolei grupa o najwyższych dochodach *per capita*. Różnice ocen kierunku, w jakim zmierza nasz kraj, są wprawdzie istotne statystycznie, jednak niewiara w powodzenie przemian demokratycznych i ustrojowych nie zależy, jak się wydaje, od materialnego położenia osób z danej kategorii społeczno-zawodowej. Dokładniej mówiąc, podział na grupy społeczno--zawodowe nie pozwala przewidywać, co ludzie sądzą o kierunku rozwoju sytuacji w Polsce.

Nadzieje na szybką poprawę

Szczególnie wielu emerytów i rencistów spodziewa się rychłej poprawy sytuacji w kraju.

Tabela 9

w procentach

Kategorie społeczno-zawodowe*	Prognoza rozwoju sytuacji w Polsce w ciągu najbliższego roku			
	poprawi się	nie zmieni się	pogorszy się	Trudno powiedzieć
Emeryci	24	40	21	16
Studenci, uczniowie	22	61	8	9
Renciści	22	39	24	16
Bezrobotni	21	47	18	15
Robotnicy niewykwalifikowani	17	52	25	7
Pracownicy biurowi i usług	16	55	21	8
Rolnicy	16	45	26	14
Robotnicy wykwalifikowani	14	50	27	9
Kierownicy, specjaliści	13	56	26	5
Gospodynie domowe	11	61	24	5
Przedsiębiorcy	8	68	9	15
Ogółem	18	49	22	12

* Kolejność według malejącego odsetka odpowiedzi wskazujących, że sytuacja się poprawi.
p<0.0007

Oczekiwanie rychłej poprawy to cecha młodości i wieku podeszłego. Studentów i emerytów można by nawet nazwać hurraoptymistami, bo w tych grupach więcej osób spodziewa się szybkiej poprawy sytuacji w Polsce niż jej pogorszenia. Niejasne są powody takiej zależności. Ludzie należący do grup wykształconych i zainteresowanych sprawami publicznymi (np. kierownicy i specjaliści, przedsiębiorcy) najczęściej nie oczekują dużych zmian w ciągu najbliższego roku. Dla prognoz rozwoju sytuacji, podobnie jak dla oceny kierunku zachodzących w Polsce procesów, podział społeczeństwa na kategorie społeczno--zawodowe nie jest zbyt użyteczny.

Sympatie związkowe

Emeryci i renciści chętniej niż inni wyrażają przekonanie, że NSZZ "Solidarność", a nie związki zrzeszone w OPZZ, lepiej rozumie ludzi takich jak oni.

Tabela 10

w procentach

Kategorie społeczno-zawodowe*	Sympatie związkowe				
	NSZZ "Solidarność"	OPZZ	Inne związki	Żadne związki	Trudno powiedzieć
Rolnicy	30	-	9	35	26
Przedsiębiorcy	27	4	-	48	21
Bezrobotni	25	1	1	45	28
Robotnicy wykwalifikowani	25	11	4	34	26
Gospodynie domowe	22	2	-	46	29
Renciści	22	7	5	35	32
Emeryci	22	8	4	32	34
Robotnicy niewykwalifikowani	21	10	2	27	40
Pracownicy biurowi i usług	20	17	4	35	24
Kierownicy, specjaliści	16	21	7	39	17
Studenci	9	-	2	46	43
Ogółem	22	9	4	37	29

* Kolejność według malejącego odsetka osób przekonanych, że "Solidarność" najlepiej rozumie ludzi takich jak respondent.
p<0.0001

Związki zawodowe skupione w OPZZ mogą konkurować z "Solidarnością" o sympatie osób jedynie w dwóch grupach, a mianowicie kierowników i specjalistów oraz pracowników biurowych i usług. W pozostałych dominuje przekonanie, że żaden związek zawodowy nie rozumie ludzi takich jak oni. Dość często badani wyrażają również zaufanie do NSZZ "Solidarność". Solidarnościowe sentymenty można dostrzec w odpowiedziach respondentów ze wszystkich kategorii społeczno-zawodowych - z dwoma wszakże wyjątkami. Zdecydowanie rzadko ujawniają je studenci, a dość rzadko kierownicy i specjaliści. W grupie studentów i uczniów czynnikiem znaczącym może być młody wiek, wśród kierowników i specjalistów zaś - wybory ideologiczne.

Stosunek do subsydiów dla przemysłu

Renciści i emeryci skłonni są akceptować subsydiowanie upadających przedsiębiorstw państwowych. Ich poglądy w tej kwestii należy jednak uznać za umiarkowane.

Tabela 11. Ocena słuszności subsydiów dla upadających przedsiębiorstw państwowych

Kategorie społeczno-zawodowe*	Średnia na skali	N
<u>dla całej próby</u>	<u>2.3125</u>	<u>1171</u>
Robotnicy niewykwalifikowani	1.6723	56
Gospodynie domowe	2.0382	65
Renciści	2.1944	167
Bezrobotni	2.2171	81
Rolnicy	2.2347	97
Emeryci	2.2788	213
Pracownicy biurowi i usług	2.3463	178
Robotnicy wykwalifikowani	2.3510	140
Studenci	2.7069	51
Kierownicy i specjaliści	2.7474	73
Przedsiębiorcy	2.9635	49
* Kolejność według wyniku na skali mierzącej przekonanie, że bankruta trzeba wspomagać z budżetu; im wyższa wartość średniej, tym mniejsza gotowość do akceptowania subsydiów. F = 5.4327 Sig. p < 0.0001 E = 0.2115 E Squared = 0.0447		

Zwraca uwagę podobieństwo średnich na pięciopunktowej skali. Różnice międzygrupowe są niewielkie w porównaniu ze zróżnicowaniem wewnątrz poszczególnych kategorii. Ze względu na stosunek do subsydiowania państwowych przedsiębiorstw wyróżnić można trzy grupy kategorii społeczno-zawodowych. Pierwszą tworzą robotnicy niewykwalifikowani, którzy bardzo zdecydowanie wspierają redystrybucję. W grupie drugiej znajdują się gospodynie domowe, renciści, osoby bezrobotne, rolnicy i emeryci, jak również pracownicy biurowi i usług, robotnicy wykwalifikowani. Ich stosunek do wspierania z budżetu upadających przedsiębiorstw państwowych jest dość życzliwy. Do grupy najbardziej przeciwnych redystrybucji i subsydiowaniu należą studenci, kierownicy i specjaliści oraz przedsiębiorcy.

Preferencje parlamentarne i prezydenckie emerytów i rencistów

Wśród kandydatów na urząd prezydencki największym poparciem emerytów i rencistów cieszą się Aleksander Kwaśniewski i Lech Wałęsa. Emeryci skłaniają się raczej ku kandydaturze Wałęsy, renciści natomiast preferują Kwaśniewskiego.

Popularność obu polityków zmniejszyła się jednak w grupie emerytów w okresie od czerwca do sierpnia (poparcie dla Kwaśniewskiego spadło z 23% do 13%, dla Wałęsy natomiast z 21% do 19%). Interesujący jest również spadek popularności Jacka Kuronia, powszechnie uznawanego za faworyta tej grupy wyborców. W czerwcu poparcie dla Kuronia deklarowało 14% emerytów, w sierpniu natomiast już tylko 8%. Wydaje się, że zwolenników Jacka Kuronia przejęli Tadeusz Zieliński i Hanna Gronkiewicz-Waltz, których notowania wśród emerytów wyraźnie w tym czasie wzrosły (w sierpniu wynosiły odpowiednio 10% i 9%).

W grupie rencistów w okresie od czerwca do sierpnia zwiększyło się nieco poparcie zarówno dla Wałęsy (z 16% do 19%), jak i dla Kwaśniewskiego (z 18% do 21%). Utrzymała się popularność Tadeusza Zielińskiego (11% w sierpniu), spadła natomiast Hanny Gronkiewicz-Waltz (z 15% w czerwcu do 10% w sierpniu). Poparcie dla Jacka Kuronia w tej grupie waha się w granicach 5-7%.

Gdyby w najbliższą niedzielę odbywały się wybory parlamentarne, najwięcej głosów emerytów zdobyłby SLD - 24% (dane z czerwca). Wśród pozostałych partii i ugrupowań największym poparciem emerytów cieszyły się: "Solidarność" (17%), PSL (9%), Unia Pracy (8%), Przymierze dla Polski (7%) i Unia Wolności (6%). Co piąty ankietowany emeryt nie miał określonych preferencji partyjnych.

Renciści również deklarują największe poparcie dla SLD (19%). Poza tym ich sympatią cieszą się: "Solidarność" (15%), PSL (12%), Unia Wolności (10%), Przymierze dla Polski (8%), Unia Pracy i BBWR (po 7%). Swoich preferencji partyjnych nie ujawniło 15% rencistów.

Ogólne spostrzeżenia

1. Grupy społeczno-zawodowe różnią się między sobą charakterystykami demograficznymi, są natomiast słabo zróżnicowane ze względu na postawy i opinie. Emeryci i renciści stanowią dwie liczne grupy społeczne, podobne pod względem wieku i mające relatywnie dobrą sytuację z punktu widzenia dochodów.

2. Łatwo wychwycić świadomościową specyfikę grup niezbyt licznych, takich jak przedsiębiorcy, studenci, kierownicy i specjaliści. Natomiast grupy duże, np. emerytów, rencistów, pracowników biurowych i pracowników usług (jest to jedna kategoria) są bardzo niejednorodne, a ich wewnętrzne zróżnicowanie wielokrotnie przewyższa różnice charakterystyk między grupami (zróżnicowanie średnich międzygrupowych). Ze względu na poglądy ani emeryci, ani renciści nie stanowią grupy skrajnej, radykalnej, wyrazistej.

3. W kwestiach gospodarczych, a już szczególnie politycznych łączenie respondentów w grupy według przynależności do kategorii społeczno-zawodowej nie tworzy podziału pokrywającego się z podziałem opinii. Grupy społeczno-zawodowe nie tworzą "klas dla siebie". Nawet w przypadku grupy o tak wyraźnych wspólnych interesach jak prywatni przedsiębiorcy zadziwia różnorodność wypowiedzianych poglądów i aprobowanych opcji. W rezultacie informacja o społeczno-zawodowej przynależności respondenta niewiele jest przydatna do przewidywania jego poglądów. Podobieństwo interesów wszystkich emerytów i rencistów oraz ich zależność od budżetu państwa nie wytwarza wspólnoty poglądów na sprawy publiczne.